

HISTORICKÉ ZÁSAHY DO URBANISTICKÉ STRUKTURY ČESKÝCH MĚST VYVOLANÉ ZMĚNAMI ZÁKONŮ

Dana Novotná

Podoba města je vždy vytvářena v první řadě urbanistickou strukturou a dotvářena hmotou jednotlivých staveb, především městských domů, které tvoří vždy převažující část, akcentem pak je panské sídlo a stavby církevní, výraznou měrou se na obrazu města podílí též fortifikace.

Většina měst v českých zemích vznikla ve středověku buď ze starších osad či lokací na dosud nezastavěných místech, případně výraznou přestavbou starší osady. Pokud tedy hovoříme o lokálních plánech, jedná se spíše o plán ideový, o záměr vytyčení města podle nějakého daného vzoru, prototypu, podle již stojícího staršího města či o záměr, který se zhmotnil do určité podoby teprve vyměřením v daném terénu a byl tedy závislý na topografických podmínkách či na schopnostech lokátora. Musíme také brát v úvahu, že pokud je např. v zakládacích listinách citován nějaký stojící vzor pro nově zakládané město, může se jednat spíše o organizační uspořádání či právní souvislosti, ne přímo o urbanistickou strukturu.

Jedním z nejčastěji používaných půdorysných typů byl typ castrum, pravoúhle organizovaná struktura římského tábora s volnou plochou pro forum

(náměstí) ve středu, dvěma hlavními komunikacemi křížícími se uprostřed a ukončených na vnější straně opevnění branami, zbytek tvořily bloky uspořádané šachovnicově. Takový římský tábor byl základem pro většinu měst severně od Alp, a protože toto schéma bylo velmi vhodné i pro přehledný provoz a organizaci sídel, které se z táborů vyvinuly po pádu Říše západořímské, byl tento model používán i v našich zemích. Přestavby a zvětšování starších měst v renesanci či počátkem baroka již mohly mít i grafickou podobu vyjádření urbanistické koncepce, pravděpodobně častěji byly koncepční myšlenky realizovány přímo v terénu stavitelem.

Na koncepční podobě měst se nemalou měrou podílely i stavební předpisy v podobě ústně tradovaných zvyků. Ty se nepochybně projevovaly v případech typů městských domů vycházejících z místních tradic, potřeb a ma-

teriálu, do jisté míry byla zavedena typizace u veřejných staveb, jakými byly masné krámy, chlebné lavice, fortifikační stavby nevyjímaje; tradiční byla i podoba a umístění církevních staveb. Hmota a poloha jednotlivých městských domů byla stanovena poměrně přísně s ohledem na rovný přístup ke světlu, slunci, stejný podíl na odvodu srážkových a odpadních vod a stejný přístup ke komunikacím. Parcely byly vyměřeny většinou pravidelně v každém městě, výše uvedené zásady pak daly vyrůst domům o stejné šířce, hloubce a výšce, s podobným či stejným typem a druhem střech (sousedé si tak navzájem nestínil, nebránili slunci a ze stejné plochy střech se do společného úžlabí dostávaly obdobné přídělky sněhu či vody, bylo tedy poměrně málo sporů).

Souhrnem lze konstatovat, že podoba každého jednotlivého města byla věcí jedinečnou, na níž se podílely jak obecně platné stavební principy, zvyklosti a typy, tak tradiční zástavba závislejší již i na hospodářském zázemí města jako celku i jednotlivých majitelů domů a vztazích v měšťánské společnosti dané komunity.

Svoji nepopíratelnou úlohu v tomto procesu hrálo i zákonodárství, které bylo ve městech zakotveno na kodexech městských práv přijatých koncem 16. století českým zemským sněmem (později i moravským a slezským) a platilo na naše poměry velmi dlouhou dobu; v oblasti stavebního práva až do začátku 19. století. Pozvolný konec tomuto způsobu právního řádu udělaly tereziánské a josefínské reformy, které byly předzvěstí rezortně zaměřených zákonů stejného typu, jak je známe dodnes.

Plán ideálního města asi z roku 1630

Zdroj: Moravský zemský archiv, fond G 169 – rodinný archiv Collaltů; repro Dana Novotná

**Plán regulace dnešní Husovy ulice, Jihlava, konec 19. století
(do situace středověkého města vkreslena „nová regulace“ bez ohledu
na urbanistickou skladbu)**

Prvním takovým uceleným stavebním zákonem byl Řád stavení pro města království českého, a pro širé kraje a dědiny z roku 1833. Tento zákon určoval stavební zásady již jednotně, bez ohledu na to, do jakého prostředí novostavba bude situována. Předchozí zákoník, kterým byla Práva městská království českého Pavla Krystyana z Koldína z roku 1579, v případě novostavby v již zastavěném prostředí stanovil následující:¹⁾

„Dům všecek starý zboře, chtěl-li by kdo nový na témž místě zase vystavěti; aneb ohněm pokažený, tolikéž pobořený, jestli žeby zase vyzdvihnouti aneb opravititi chtěl: tehdy nebude moci při výsosti a při šířkosti z předešlého způsobu vykračovati, aby tou měrou sousedům světla aneb oken, kteráž sousedé předešle tu měli, také i předešlého svobodného jich vyhlédnutí neodjal a nepřetrhl; lečby od přisežných to bylo uznáno, žeby takové stavení ku poctivosti města a na škodu žádnou jiným se nevztahovalo.“

Srovnání se summou (zkráceným zněním) z roku 1581:

„Dům starý zboře, neb ohněm pokažený, chtěl-li by zase nový vystavěti: nebudeš moci při výsosti a šířkosti z předešlého způsobu vykračovati, aby sousedům světla, oken a svobodného jich vyhlédnutí neodjal.“

Nový zákon ukládá pouze zákaz stavby vyšších než třípodlažních budov, ale současně stanovuje, že se při dostavbách má dávat přednost vyšší podlažnosti před nižšími budovami:

„A také v městech nemají domy bez obzvláštního povolení od cís. král. zemského Gubernium nad přízemními obydlími přes dvoje ponebí (štoky) vysoko se stavěti.

K ušetření místa neb prostrannosti a peněžních vejloh jest k přání, aby částky stavení, stavěním ponebí více nad sebe, nežli podlé sebe se stavěly.“

Zdá se, že zákon nepočítal se stavbou nových měst či s rozšiřováním starých, takže neobsahoval kapitoly určující, jak by mělo vytyčování a stavba měst vypadat. Takové ustanovení je v II. oddělení zákona, které zakotvuje stavební řád pro vesnice.“

„Když v království Českém ves znova založiti se má, magistrát neb vrchnostenský ouřad má král. krajskému ouřadu zprávu dáti, kterýž bez meškání král. krajského komisara s přitažením krajského inženýra k ohledání místa, pak k pojednání komisionálnímu a k navržení hlavního plánu obeslati se má.

Při komisionálním pojednávání, k němuž ouřední představený, oučastní poddaní a obzvláště držitelé gruntů,

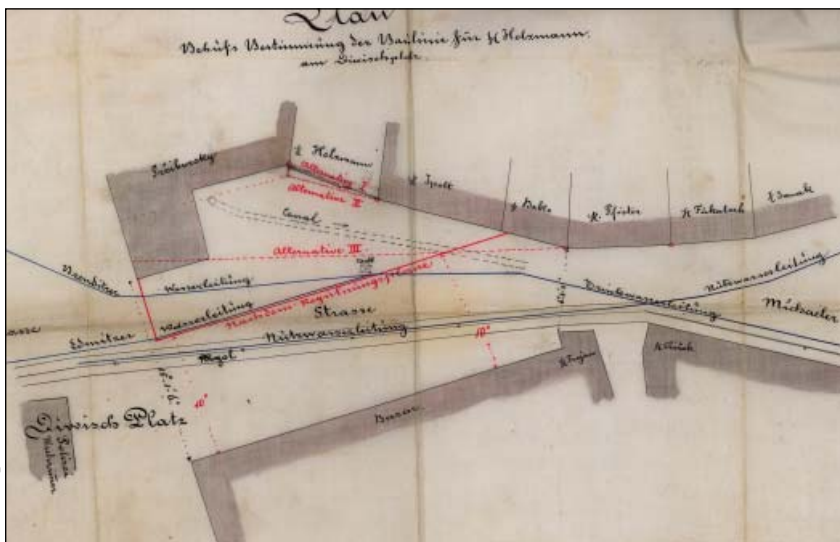
k stavbě odhodlati se majících, přitaženi býti mají, má se obzvláště na to hleděti:

- aby zakládáná vesnice měla polohu zdravou, vždy suchou a jižní neb stranu k polednímu, a potřebný průvan povětří;*
- aby ulice ve vesnici té měly předepsanou šířku na 7 sáhů, a aby nějak zakřivený se nezakládaly;*
- aby ulice, když jich více navrženo, v přímém úhlu se křížily;*
- aby stavení průčelím svým v rovné linii stály, a aspoň na 3 vídeňské sáhy vzdálí se stavěly, a prostranností mezi nimi aby se nezastavěly. Za obydlími stavěti se mající hospodářská stavení, obzvláště stodoly a sejpky mají od obydlí a od sousedních stavení aspoň také daleko se zakládati.*
- kostely, školy a farní stavení mají v místech příhodných, svobodných, možnoli v prostřed osady se navrhovati.*
- potřebí jest pamatovati na to, aby voda bez překážky a bez škodění stavením obtékala, aby stroužky k obtékání se založily, a zděné mosty a lávky přes potoky a odtoky se zřídily. Návsí neb placy ve vsích a ulice mají v povrchnosti země se srovnati, dobrým rumem, pak pískem se posypati, což i v již stojících všech pomalu stávatí se má. Pakli osada blízko řeky kdes se zakládá, musí*

Jihlava, Husova ulice, pohled na domy postavené dle „nové regulace“

1) Citace práv a zákonů z: Novotná, D.: Městské stavební řady, kritická edice pramenů stavebního práva s komentářem a příklady aplikace, elektronická publikace, 386 stran, NPÚ Brno, 2011 ISBN: 978-80-86752-92-1

Plán regulace okolí Horní brány, Znojmo, konec 19.století (do středověkého prostoru barbakánu vykresleny „možné“ regulace, nebylo realizováno)

g) poloha místa taková býti, aby povrchnosti země v staveních nad povědomou vejšku povodně zvýšeny býti mohli.

h) v nově založené vsi má býti důstatek vody, a má se naříditi, aby studně se kopaly, a s bezpečným obroubením se stavěly; konečně

i) mají obydlí, v nichž dílny ohňové se zřídí, od jiných obydlí a hospodářských stavení zvlášť, na vzdálenějších místech se stavěti; obzvláště mají kovárny, pazderny, sušírny, vápenice a cihelny, pak obecní pekárny, kteréž aby se zakládaly k přání jest, za osadami se navrhovati.

Po komisionálním pojednání a po ujednané náhradě za grunty, na nichž stavěti se má, komisionální protokol s hlavním plánem skrze král. krajský ouřad cis. král. zemskému gubernium má se předložiti, a když hlavní plán byl stvrzen, má se při stavění každého stavení zvlášť, dle něho přísně pokračovati.“

V dalším právním předpisu, kterým byl Řád stavitelský pro města, vesnice a plochou zem království Českého z roku 1845, se pro regulaci nových staveb ve městech ponechávají zásady předchozí normy, opět se předpokládá pouze výstavba nových částí menších osad, novum je předpis plánu, podle kterého se potom stavělo (předchůdce našeho polohopisného plánu, situace a později regulačního plánu či generelu). Půdorysnému plánu se říkalo ná-

stin či nástinné uspořádání, termínem zárovnost se označuje nejčastěji novodobý termín uliční čára, průzor pak označuje řezový výkres. Většina zásad pro vlastní stavbu vychází ze zásad stanovených požárními řády (především z požárního řádu vydaného Marií Terezií), regulační opatření pro vlastní stavby jsou velmi důkladná, kromě materiálů určují i zdobnost a barevnost (nazelenalá barva imitující kámen):

„Stavitelský řád pro městyse a vesnice v království Českém

§ 46

Má-li se nově založiti místo, jest týkajícímu se ouřadu povinností učiniti o tom zprávu k. krajskému ouřadu, kterýž bez odkladu k. krajského komisara spolu s krajským měřičem na místní shledání, na započeti komisního pojednání a na vyhotovení hlavního stavitelského nástinu vyslati má.

U komisního pojednání, ku kterémuž ouřední představení s oučastnými poddanými, obzvláště s vlastníky potřebných gruntů povolán býti má, jest obzvláště na to zřetel míti:

- aby zakládána vesnice byla polohy zdravé vždy suché a aby měla potřebného ouvětří;
- aby vesnice zakládány byly v předepsané šířce 7 sáhův, ne-li pak v pravidelném zvýšení;
- aby silnice, jestli se jich navrhuje více, v pravidelném úhlu se křížily;

d) aby obydlí, čili budovy, ohledem na jejich náčelí rovnou linii působily, stavení tato aby nejméně 3 sáhy vídeňské míry opodál byla stavěna a prostory mezistřední aby zastavěny nebyly. Obzvláště co nejmožněji na to se hleděti má, aby ustanovené příbytky lidské nejmožněji k straně polední stály. Stavení hospodářská za budovami, čili obydlím, stavená zvláště stodoly a sejkpy, mají od stavení prvnějších a od stavení sousedských nejméně rovně tak býti vzdálena

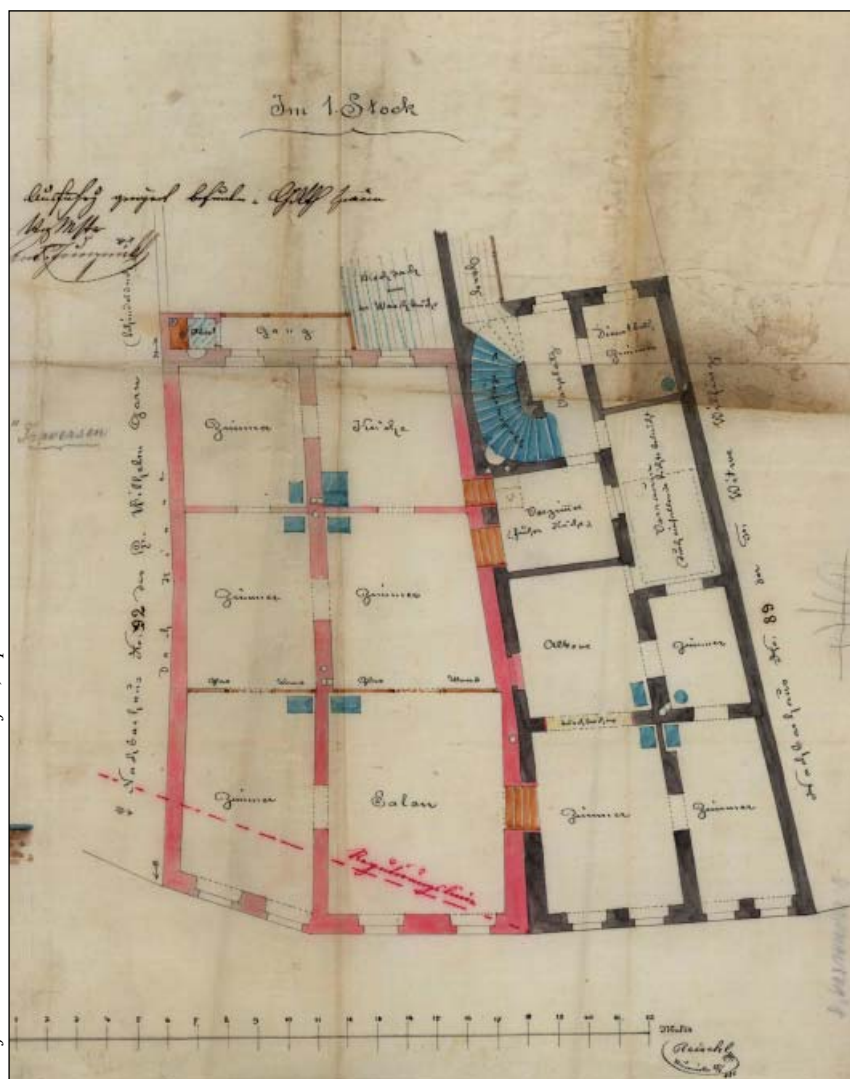
e) kostely, školy a jiná farní stavení mají se na slušných prostorných prostranstvích, pokudž možno uprostřed obce zakládati.

f) Jest třeba, na neobmezený, stavením neškodný odpad vody, na založení svodnic a na zřízení zděných mostů a lávek přes potoky a strouhy dbáti. Návsi a silnice mají býti urovnané a dobrým křemením a pak pískem posypané, což se poznenáhla i také ve vesnicích již stojících státi má.

§ 56

Při stavění a přestavování sklepů, jakož ohledem na vchody do sklepů z ulic, z pozemí v bytových staveních, ohledem na dvory, na postavu a stavbu stavení hospodářských, zřízení záchodů a vyvádění odpadů, pak ohledem na stavění a přestavění otevřených chodeb (pavlačí, schodů, kuchyň a komínů mají nařízení v § 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24 a 25 oddělení I. obsažená pravidlem posloužiti, a jenom směrem na vesnice připomíná se:

- aby vynášela vejška bytových světnic 8 1/2 vídeňské míry;
- aby byly stropové pudy mazaninou 4 palce tlustou namazány;
- aby odpady ze záchodů a chlévů, pak z kuchyň stavení nových a stojících do opatřených sice, nikdy ale před domy aneb blíže studnic zakládaných hnojnic, aneb na silnici se nevyváděly a shledané nepříslušnosti naznačeného druhu poznenáhla se odstranily;
- aby se o stavění kamenných schodů a zděných otevřených chodeb u domů stojících za hlavního opravování podle možností přičinilo, při čemž se připomíná, že ve vesnicích postačí, je-li schodový pilíř zděný,

**Plán dostavby domu čp. 195, Velká Michalská ulice, Znojmo, 1887
(do novostavby zanesena regulační čára dle příslušného zákona,
realizace ovšem proběhla**

schody ale na půdu z pálených cihel když zhotoveny jsou, dáleji

5. aby, nejsou-li kuchyně v staveních nových zděných aneb dřevěných stavené klenuté, a jenom komínovým pláštěm opatřené, strop byl zarákosován a ovrhnut, zem i půda ale mazaninou vymazala, komíny ale aby podle předpisů vystavěly se; pak aby z kuchyň ani do chlévů, tím méně do stodoly vchody se nedělaly, hotové pak a by zavřely se.

Tomuto nařízení poslednějšimu at se v městech a městysích vyhovuje.

Krby v některých krajinách obyčejné s komínem buď z prken sbitým, buď zděným 6 až do 8 palců širokým v chlévích se docela trpěti nemají, nýbrž strhnouti se, v světnicích bytových ale, kde se v nich obyčejně také vaříva mají se jenom pak děleji ponechati,

když jsou vystavěny s vlastním podle předpisu zděným komínem bez vtýkání se do komínu jiného, a obsahuje-li komín zavíradlo na železné klapce.

§ 65

Při staveních nových ve vesnicích zvláště pak v městysích nesmějí se přistavovati ani přístřešky ani besídky, ani stupně aneb zábradlí na náčelí k silnici obráceném. Dřevěné neb kamenné kůly před stavením při silnici zarážené mají se odstraniti. Náčelí na silnici obrácená mají býti jednoduchá, nepřislušným ozdůbkám buď uhnuto a na potření at se zvolí přízelenalá příjemná barva.“

Vlastní kapitolu zabývající se regulační stavby nových čtvrtí ve městech již obsahuje další stavební řád, Zákon,

daný dne 11. května 1864, pro království České, jímžto se uvádí nový řád stavební. V § 67 zákona je pak drobná zmínka o vztahu starší a nově budované zástavby: starší zástavba se měla na přechodových místech „narovnatí“. Toto ustanovení bylo použito především při bourání středověkých hradeb a městských bran, kterými procházely komunikace, ty pak byly většinou páteří nově přistavované čtvrti. Myslelo se samo sebou, že se ubourá příslušná část staré středověké struktury, aby napojení na nově vytyčenou a přímočarou komunikaci bylo plynulé. Do urbanistické struktury staré zástavby se zásadním způsobem nezasahovalo, zákon ovšem bez rozdílu města či místa stanovil výšku nově stavěných domů na čtyři patra, tj. i s přízemím na pět podlaží:

§ 36

„Domy nesmějí nikdy nad přízemím míti více čtyř pater aneb více tří pater a jednoho polupatra. Stavební úřad může v úzkých ulicích zapověděti, aby se ani čtvrté poschodí nestavělo, kdyby se to uznávalo z příčin zdravotních za škodlivé.

Místnosti klenuté mají míti ve světlosti nejméně 10 střeviců, místnosti o rovných stropech bud' tež alespoň 8 1/2 střevice vysoké.“

Šířku nově zakládaných ulic zákon nestanovil striktně, nechával možnost městům stanovit parametry podle potřeby, historických souvislostí či významu a účelu nově zakládané části. Pouze pro Prahu stanovil minimální šířku nově vymezované ulice. Minimální rozměry veřejného prostranství pro ostatní sídla byly stanoveny jen pro nově vyměřovaná náměstí či pro návsi. Dokument, podle kterého se nová část stavěla, nese název upravitelův plán.

§ 65

„Mají-li se nová města nebo nové části města některého zakládati, musí se nejprve žádati, aby schváleno bylo rozvržení celé té větší prostory, na které se má stavěti, a potom teprv může se žádati za povolení, aby se mohla nová stavení zřizovati na té rozdělené prostotoře. S tou první žádostí předložen buď plán polohopisný, a třeba-li, také plán rovinopisný, obě dvojnásob.

§ 66

Při zkoušení tohoto plánu rozdělovacího budiž zvláště hleděno k tomu, aby se ulice (třídy) zakládaly pokud možná v rovné čáře a tak široké, aby to vyhovělo nejenom veřejným potřebám, ale také krasochuti, a to jmenovitě podle rozsáhlosti, jakou předvidati lze, pak podle toho, k čemu a jaká budou stavení nová.

Také budiž vždycky ta část města neb místa, ježto se vnově zakládá, v dobré spojení a srovnalost uvedena s nejbližšími ulicemi aneb náměstími téhož města neb místa.

Úřad, který k stavbám povoluje, vyměří, v jaké šířce se ulice mají zakládati. V hlavním městě Praze není dovoleno, aby nové ulice byly užší 6 sáhů.

§ 67

Ten, kdo žádá za rozdělení prostory, jest povinen, postoupiti obci zdarma tolik své pozemnosti, na kusy rozdělené, kolik potřebí, by tam příště mohly býti ulice.

Naproti tomu takové části pozemnosti, jichž postupuje na samých mezích k tomu konci, aby se čára stavební spořádala, odkoupí se jemu za náhra-

du tak, jako když se to týče staveb jiných.

To, čeho jinak bude třeba k úpravě v nových ulicích, jest povinna zříditi obec, a má zejména vystavěti hlavní stoky, a dláždit ulice. Stoky z domu vystavěti až do stoky hlavní jest povinen stavebník.

§ 68

Aby se nové ulice právě tak vyměřily a jenom takovým směrem se zakládaly, jak to v rozvrhu bylo schváleno, má úřad čáru mezní vyhraniti prve, než na staveništi skutečně počne stavěti.

§ 69

Má-li se založiti nějaké nové místo aneb nová část města, má úřad napřed místní ohledání předsevzítí, komisi naříditi, s kterou se bude vyjednávat, a má dáti hlavní plán celé polohy udělati.

Když komise v té příčině vyjednává, nechť se k tomu povolají strany, jichž se týče, a zvláště držitelé pozemků, na kterých se stavěti má, a při tom buď zvláště k tomu hleděno:

a) aby místo, které se zakládá, mělo zdravé a vždy suché položení a potřebné volné úvětří;

b) aby to místo, nemůže-li se vůbec podle okolností prostranně náměstí (náves) zříditi, bylo nejméně 7–9 sáhů široké, a aby nikdež nad míru nevystupovalo do vrchu;

c) aby ulice, když jich jest několik navrženo, podle možností v rovném úhlu se křížovaly;

d) aby stavení obytná svým průčelím šla v rovné čáře a aby stavení i ve vsi alespoň na tři sáhy vzdálené od sebe byla vystavěna a mezery mezi nimi aby se nezastavěly;

e) aby kostely, školy a farní stavení na příhodných širých místech, možno-li uprostřed osady, byly navrženy.

f) Pamatovati jest na to, aby voda odtékajíc škody nezpůsobila, aby stroužky k odtékání jí se založily, a aby se přes potoky zřídily lávky a zděné mosty.

g) Povrch návsi a ulice buď vyrovnán, a dobrým šterkem i pískem posypán. Zakládala-li by se pak osada někde blízko tekoucí vody, která vystupováním a povodněmi škodu způsobiti může,

h) Budiž poloha místa taková, aby síně domovní vyvýšeny býti mohly nad míru, po kterou největší známá povodeň dosahovala. Dále hleděno buď k tomu:

i) aby osada měly vždy dost volné tekoucí vody a aby se jí kopáním studní opatřilo potřebné vody k pití; konečně

j) stavení, v nichž se mají dílny zříditi, kde se s ohněm zachází, buď od stavení obytných a hospodářských oddělena; zvláště pak buď navrhováno, aby se stavěla za osadou tato stavení: pazderyny na sušení lnu a konopě, sušírny, vápenice a cihelny, obecní pekárny, a k tomu podobné dílny (§ 47)

Když se jednání skončilo, buď protokol o komisi vzdělaný spolu s hlavním plánem celé polohy předložen představenému úřadu, aby jej strvdil; dle plánu stvrzeného má se pak přísně před se jíti, když se některé stavení staví.

§ 70

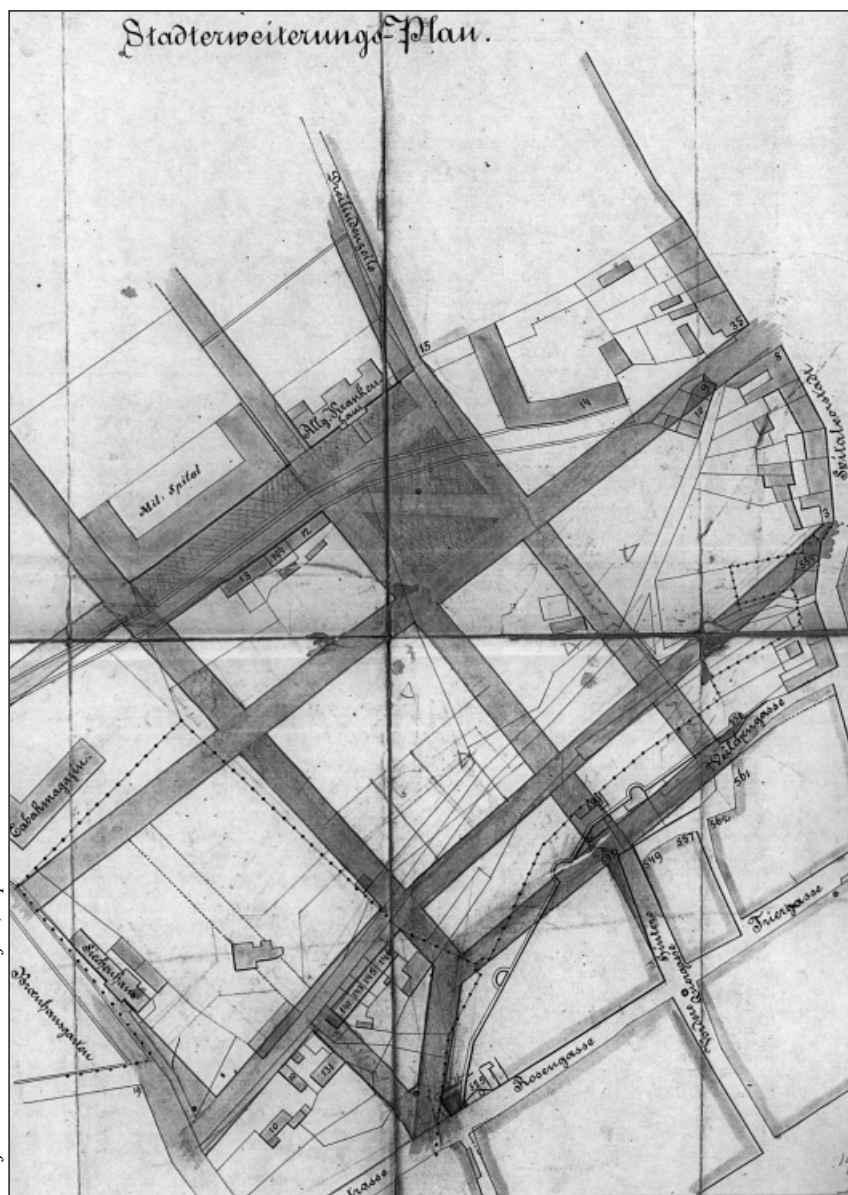
I tehdaž, když celé město, městys nebo ves aneb částka těch míst, požárem aneb povodní zkázu vezme, budiž šetřeno toho, co předešlý § nařizuje tak, aby se předkem a nejprve plán upravovací vzdělal, dle kterého se zbořené mís-

Zdroj: Okresní archiv ve Znojmě; repro Dana Novotná

Výřez z regulačního plánu města Znojma, 1870

(v okolí středověkého města je projektována urbanisticky komponovaná nová zástavba)

Plán regulace severní části města Jihlavy, konec 19. století (regulace kreslená městským byrokratem uplatňuje paragrafy stavebního zákona a jde doslovně „přes mrtvoly“, nové ulice nakresleny přes kostel a hřbitov)

to opět má vystavěti, a aby se bedlivě šetřilo plánu před tím na místě samém zkoušeného a od úřadu stvrzeného.

V takových plánech upravovacích budiž náležitě vykresleno, jaká jest poloha místa, jak povrchnost vystupuje, a jaký jest svah, pak vůbec kteráká jest půda a zemiště; a vše to budiž na kraji plánu, anebo v protokolu důkladně popsáno.

Plán se má učiniti tak, aby pomocí rozličných barev bylo zle na něm zbořeniště od stavení nezbořených a také to zřetelně rozeznati, která stavení zbořena aneb zachovaná stavěna byla aneb jsou z pevného staviva aneb jenom ze

dřeva. V protokolech mají se staveniště zbořených stavení tak zapisovati, jak dle přirozené polohy po sobě jdou.

Když se vyjednává o upravování místa, buďte k tomu povolání příslušní úředníci stavitelští a osadníci, jichž se to týče; jednání to budiž také vždy odděleno od řízení, ježto by se předsevzalo za příčinou odpisování daní, aneb, jest-li činiti o požár; za příčinou vypátrání, jak oheň vzešel.

Úřad, který takto vyjednává, hled' všechny překážky, které se naskytou, pokud možná, odstraniti, a měj' vůbec náležitě zření k tomu, aby zároveň s návrhy upravovacími také navrhl

upravení taková, o nichž předvidati lze, že v částech od zkázy ušetřených téhož místa jsou již nyní potřebná, aneb alespoň pro obecné dobro žádoucí a prospěšná.

§ 71

Vůbec má míti každá obec správně dělané plány, ježto se skládají z úplného plánu polohopisného, pak, kde toho třeba, z plánů o povrchu jednotlivých ulic a náměstí, co se týče jich vodorovného položení.

Ustanoví-li se za zvláštními příčinami aneb k zvláštnímu nařízení nové čáry upravovací, buďte do plánů polohopisných vkresleny.

§ 72

V městech jest potřebí, aby se zděné hlavní stoky zakládaly, jež mají býti klenuty, aneb přikryty silnými deskami. V městech venkovských a v městysích musí se hleděti k tomu, aby byly důkladně vydlážděny anebo na způsob silnic vyštěrkovány.

§ 73

Jde-li o nové stavby při veřejných uměle zřízených silnicích a

- nečiní-li normální vzdálenost od samého kraje příkopu silničního až k stavební čáře nového stavení více než sáh, aneb
- má-li se stavěti nový dům ještě blíže příkopu silničního, ale ve stejném pořadí s jinými staršími staveními podél silnice stojícími: má se úřad, který k stavbě přivoluje, před udělením povolení stavebního smluviti s technickým úřadem, jemuž silnice přímo jsou podřízeny, a může povolení k stavbě dáti jen tehda, když technický úřad, byv slyšen, s tím se srovnává, aby se tak blízko silnice stavělo.
- Týče-li se to říšských silnic a má-li se nové stavení kromě případnosti v předešlé podstavce (ad b) připomenuté, vystavěti k samému kraji příkopu silničního blíže nežli na sáh,
- aneb má-li se při silnici hostinec neb hospoda zříditi, a jestli třeba příkop u silnice přikryti, překlenouti, aneb vydlážditi, aby se nabylo potřebného místa ku postavení povožů, může se povolení k stavbě dáti toliko po vyslyšení c.kr. zemského úřadu stavitelského a když ten úřad k tomu přivolí.

Ten, kdo za takové povolení k stavbě žádá, jest v každém případě povinen, vystavěti přes příkop silniční můstky, jichž ke spojení třeba, a dle okolností příkop ten buď pevně překlenouti aneb silnými pláty kamennými pokryti, a nad tím udělati dlážděnou rýhu zšíří nejméně jednoho sáhu.

Samo sebou se rozumí, že takový žadatel musí sám na takové stavby nakládati, a je v dobrém způsobu napařád zachovávat, a také vůbec všech policejních nařízení šetřiti, ježto se týkají toho, aby se silnice a příkop silniční nezastavovaly a neznečišťovaly.“

Do urbanistické struktury historických sídel podstatněji zasáhly teprve stavební zákony vydané v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Obsahově se jednalo o téměř identické texty, ale po formální stránce byly zákony vydány pro určitá města či území; tak byly postupně od roku 1883 do roku 1894 vydávány stavební právní předpisy pro Slezsko, Prahu s předměstími, Plzeň, České Budějovice (jednalo se o rozšíření platnosti stavebních předpisů platných pro Prahu i na další lokality), České království, Brno, Olomouc, Jihlavu a Znojmo (jeden zákon pro všechna 4 města), a pro Markrabství moravské.

V těchto normách se již vyskytuje požadavek na vytvoření polohového či regulačního plánu (někde mu říkali též usidlovací plán); ten měl být již pořízen pro celé město, se zakreslením všech parcel, ulic, budov nad zemí včetně podzemních vedení, například kanalizačních. Rozdíl mezi předchozími normami a nově koncipovanými zákony je zásadní: do té doby se pořizovaly plány jen pro nově stavěné čtvrti či sídla. V této skupině zákonů také je zakotvena regulace šířky ulic nejen nových, ale i starých a poněkud nedbalou formulací příslušných legislativců byla do paragrafu o regulaci pomoci uličních čar vložena myšlenka na budoucí regulování, které se tak týkalo právě možné razantní přestavby historických struktur. Zde je zakotvena zákonná možnost, či spíše budoucí povinnost přestavby měst, aby splňovaly hygienické, provozní a estetické moderní požadavky, což se v mnoha případech dalo provést jen pomocí

plošných demolic starých center a výstavbou nových, „moderních“ čtvrtí. Příkladem naplnění těchto ustanovení může být asanace Prahy, Brna, Plzně a dalších měst.

Povinnost poříditi si polohový plán a rozhodovat pak podle něj se vztahovala na všechna města, pro pořízení byla dána dvacetiletá lhůta.

Následující paragrafy jsou vybrány ze Stavebního zákona pro zemské hlavní město Brno, pro královské hlavní město Olomouc, pro královská města Jihlavu a Znojmo a jejich města předměstská, daný zákonem ze dne 16. června 1894:

„Ustanovení o plánech polohových

§ 1

Zdělání plánů polohových

Pro budovy nynější a pro stavby budoucí v městech a obcích místních, pokud se týče v částech míst, pro které platnost má tento řád stavební budtež zdělány plány polohové, v které pojmuti se mají všechna tam jsoucí náměstí, třídy a ulice, stoky (kanály) a potrubí i jejich svah (niveau – výška nad hladinou mořskou), pak veškeré parcely pozemkové a stavební i s budovami na nich vystavěnými, konečně též hranice záplavné (inundační) a největší výšky vody, které na některých nehybných bodech byly pozorovány.

Zdělání těchto plánů polohových náleží obci a to nejdéle do 1. ledna 1920.

Ohledně obcí, které této povinnosti nedostojí, může zemský výbor dáti polohové plány zhotoviti na jejich útraty.

§ 2

Regulování tříd a ulic.

Do těchto polohových plánů budiž vkresleno veškeré regulování, které se právě provádí a které v době nejbližší přísti se zamýšlí.

Při tom, jakož i všem regulování pozdějším budiž vždy k poměrům místním hleděno a dokonale vyhověno potřebám zdravotním, bezpečnosti a snadnosti chůze a vozby, požadavkům v příčině okrašlování a stavebního rozvoje dotyčných měst, jakož i jejich předměstských míst do tohoto stavebního řádu pojatých, konečně vzájemnému vhodnému spojení těchto míst s městy sousedními.

Upravují-li se třídy a ulice již stávající, budiž jim určena šířka nikoli menší než

15 m, při kratších ulicích pobočných a příčných alespoň 12 m.

Zakládá-li se nová část města, potažmo část místa, budiž hlavním třídám určena šířka alespoň 20 m, živějším ulicím vedlejším alespoň 16 m a krátkým ulicím vedlejším a příčným alespoň 12 m.

§ 11

Zkouška plánu rozdělovacího neb regulačního.

Při komisionální zkoušce plánu rozdělovacího neb regulačního budiž k tomu přihlíženo:

- 1. Aby celé založení v náležité spojení bylo uvedeno se stavbami již jsoucími a s oněmi, ježto dle polohového plánu jsou projektovány;*
- 2. Aby stavební skupiny pokud jen možná měly pravouhelnou a takovou podobu a rozsáhlost, by na nich postaveny mohly býti budovy účelné, vyhovující všem požadavkům v příčině světla a vzduchu;*
- 3. Aby navržené nové třídy a ulice založily se pokud možná v rovné čáře, aby pokud možná v pravém úhlu odbočovaly a aby pokud možná měly spád stejnoměrný a mírný;*
- 4. Aby třídy a ulice založeny byly v šířce v § 2. určené*
- 5. Aby kostely, školy a jiné veřejné budovy navržené byly na příhodných širých místech a vždy mimo obvod zaplavovaný;*
- 6. Pamatovati jest na to, aby voda bez překážky mohla odtékati a aby při tom budovám a jinakým nemovitostem nemohla škody způsobiti; též aby stoky a svodnice se založily a lávky a mosty přes potoky a příkopy, pak takové úpravy se zřídily, které chrání proti škodám vodním;*
- 7. Aby nová část města, potažmo místa měla dostatek vody;*
- 8. Jde-li o rozdělení rozsáhlejších skupin pozemků, budiž v té míře, jak toho vymáhají zdravotní a jiné ohledy veřejné, pamatováno na to, aby se ponechala dostatečně veliká místa veřejná.“*

Je zajímavé, že jednotlivá města si tento zákon vykládala poněkud jiným způsobem; šlo o § 2 a první odstavce § 11. Zatímco v Jihlavě městský úředník narýsoval do všech plánů zachycujících polohopis objektů středověkého

města červené uliční čáry v šíři dané § 2 a poté vyžadoval bourání stávajících objektů a posunutí novostavby na takto získané volné parcele podle své narýsované uliční čáry, ve Znojmě takový výkres nevyhotovili, jen do situace, která byla součástí stavební dokumentace každé stavby (přestavby či úpravy objektu) zakreslili čáru odpovídající uliční čáře dle § 2 zákona; dům stavěli v souladu se starším, středověkým urbanistickým záměrem.

Co se týče nově vymezovaných čtvrtí, ve Znojmě tím pověřili odborníka, který navrhl novou městskou část podle nových urbanistických tendencí prosazovaných ve větších evropských městech. V Jihlavě se zachoval nesignovaný plán na vytýčení severní části města (kde dosud byla především fortifikace a kostel se hřbitovem), který je nepochybně dílem onoho zákona dbajícího městského úředníka. Bez ohledu na stávající stav, kostel, hřbitov či svahovitost terénu vyrýsoval budoucí bloky přesně podle § 2 zákona. Městská rada

byla zřejmě moudřejší, takže se nakonec plán nerealizoval, ale i tak onen samozvaný byrokratický urbanista napáchal ve středověké Jihlavě dosti škod.

Citované zákony:

Krystyan z Koldína P. Práva městská Království českého a Markrabství moravského, V. vydání 1876.

Řád stavení pro města království českého, a pro širé kraje neb dědiny – 1833, sbírka nařízení guberniální správy.

Řád stavitelský pro města, vesnice a plochou zem království českého – 1845, sbírka nařízení guberniální správy

Zákon, daný dne 11. května 1864, pro království České, jímžto se uvádí nový řád stavební, Zákony a Nařízení pro království České, částka VI, ročník 1864.

Zákon, daný den 10. dubna 1886, jímžto se vydává stavební řád pro královské hlavní město Prahu a pro města Karlín, Smíchov, královské Vinohrady, Žižkov, pak pro místní obce Košíře, Třešovice s Třešovičkami, Břevňov s Týnskou, Dejvice, Bubeneč, Libeň, Troju, Vršovice, Nusle a Pankrác, Michle a Podolí, novelizován v roce 1919 zákony č. 211 a 280 o stavebních úlevách; v roce 1920 stavební řád pro Prahu rozšířen na Velkou Prahu (zákonem č. 144) a zřízen pro Prahu stavební sbor (zákonem č. 116) a státní regulační komise (zákonem č. 88). Zemský zákoník království Českého 1886.

Zákon, daný dne 22. února 1887, jímžto se rozšiřuje platnost stavebního řádu pro královské hlavní město Prahu a předměstí ze dne 10. dubna 1886 č. 40 z. z. na obec královského města Plzně, Zemský zákoník království Českého 1887.

Zákon, daný dne 26. prosince 1887, jímžto se rozšiřuje platnost stavebního řádu pro královské hlavní město Prahu a předměstí ze dne 10. dubna 1886 č. 40 z. z. na městkou obec Budějovice, Zemský zákoník království Českého 1887.

Zákon, daný dne 8. ledna 1889, jímžto se vydává stavební řád pro království České vyjma královské hlavní město Prahu a královská města Plzeň a České Budějovice ze dne 10. dubna 1886, novelizovaný v roce 1897 zákonem o stavebních úlevách, Zemský zákoník království Českého 1889, 1897.

Zákon, daný den 1. listopadu 1874 pro království České, kterým se zapovídá stavění čtvrtá poschodí v lázeňském městě Varech Karlových, Zemský zákoník království Českého 1874.

Stavební zákon z roku 1894, změněný 1914 pro zemské hlavní město Brno, královské hlavní město Olomouc, královská města Jihlavu a Znojmo a jejich místa předměstská, Zemský zákoník markrabství Moravského 1894.

Zákon, kterým se vydává stavební řád pro markrabství Moravské, vyjma zemské hlavní město Brno, královské hlavní město Olomouc, královská města Jihlavu a Znojmo a jejich místa předměstská z roku 1894, Zemský zákoník markrabství Moravského 1894.

*Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D.
Národní památkový ústav Brno*

ENGLISH ABSTRACT

Historical interference in urban structures of Czech towns and cities as caused by alterations in legislation, by Dana Novotná

In the first place the look of a town is created by its urban structure; only then is it shaped by the mass of buildings, principally urban houses, which make up its largest part, with an accent on the seat of the nobility and ecclesiastical buildings. Another important element for the image of a town is its fortification.